

Тема 8. Відповідальність суб'єктів за правопорушення в сфері господарювання

1. Правова відповідальність учасників господарських відносин.
2. Санкції як правовий засіб відповідальності. Види і розмір штрафних санкцій.
3. Адміністративна відповідальність.
4. Відповідальність за порушення законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку і оподаткування.

1. Правова відповідальність учасників господарських відносин.

За порушення вимог господарського законодавства до порушників застосовуються заходи господарської відповідальності.

Ознаки господарсько-правової відповідальності:

- 1) загальні (родові) ознаки – характерні для будь-якої юридичної відповідальності;
- 2) специфічні (видові) ознаки.

До загальних (родових) ознак відносяться:

- юридична підстава – закон;
- фактична підстава застосування господарсько-правової відповідальності — правопорушення;
- {lang_content_nav} — негативні наслідки, що зазнає порушник;
- можливість застосування державного примусу для покладення на порушника господарсько-правової відповідальності.

Водночас зазначені риси юридичної відповідальності в господарських правовідносинах проявляються специфічно.

Специфічні (видові) ознаки господарсько-правової відповідальності:

- сфера застосування – господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні);
- юридична підстава – акти господарського законодавства та господарські договори;
- фактичні підстави – господарське правопорушення, склад якого залежить від виду (форми) господарсько-правової відповідальності;
- презумпція вини порушника та особливості визначення вини;

– суб'єктами господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних повноважень, засновники та учасники господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);

– спрямованість господарсько-правової відповідальності переважно на майнову базу порушника і лише в окремих випадках — на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);

– {lang_content_nav}ом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) – майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/або організаційної (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відбиваються на економічних інтересах порушника;

– порядок застосування – залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності:

а) судовий або претензійно-позовний (статті 222-223 ГК України),

б) безпосередньо кредитором в оперативному порядку (статті 235-237 ГК України),

в) спеціальний – уповноваженими органами – ст. 238 ГК України).

Господарська відповідальність – це несприятливі майнові чи адміністративно-управлінські наслідки, які настають для суб'єкта господарювання у випадку невиконання чи неналежного виконання ним вимог господарського договору або господарського законодавства.

Господарсько-правова відповідальність — це майново-організаційні за змістом і юридичні за формою заходи впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Групи підстав господарсько-правової відповідальності:

1) юридичні;

2) фактичні.

Юридичні підстави – той правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності: такими підставами в господарському праві є закон і договір.

Фактичні підстави – це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні.

Притягнення до відповідальності можливе за наявності фактичних підстав.

Групи підстав господарсько-правової відповідальності:

1) юридичні;

2) фактичні.

Юридичні підстави – той правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності: такими підставами в господарському праві є закон і договір.

Фактичні підстави – це ті життєві ситуації, що характеризуються законом або договором як неправомірні.

Притягнення до відповідальності можливе за наявності фактичних підстав – протиправних дій суб'єкта господарювання, які порушують права та законні інтереси інших осіб.

Фактична протиправність дій порушника виявляється за таких умов:

- наявність факту господарського правопорушення;
- протиправність дії правопорушника;
- причинний зв'язок між протиправною дією і порушенням;
- вина правопорушника.

Перших три умови складають об'єктивну сторону правопорушення, четверта умова є суб'єктивною стороною.

Наявність шкоди. Наявність факту господарського правопорушення, який супроводжується спричиненням шкоди (або без такої, що буває рідше).

Шкода буває майнова або немайнова. Майнова шкода – це така шкода, яка реалізується для особи у негативних майнових наслідках. Немайнова шкода виникає, наприклад, у випадку приниження честі чи гідності особи (моральна шкода).

Протиправність дії. Саме тоді і виникає відповідальність, коли дія або бездіяльність, вчинені всупереч вимог правової норми чи договору. У випадках, коли договір не містить правил виконання зобов'язань, правопорушення виникає внаслідок невиконання/неналежного виконання норм відповідного законодавчого акту.

Причинний зв'язок як умова відповідальності. Для того, щоб визнати особу відповідальною, наприклад, у цивільно-правовому зобов'язанні, необхідно, щоб шкода кредитора була результатом саме її дій або бездіяльності. При цьому умовою покладання відповідальності є закономірний і очевидний характер зв'язку між діями чи бездіяльністю боржника і шкодою кредитора. Випадкові наслідки невиконання зобов'язання, які з необхідністю не пов'язані із поведінкою боржника, не можуть слугувати підставами для покладення на боржника відповідальності.

Вина як умова відповідальності. В теорії цивільного права прийнято вважати, що *вина* – це психічне ставлення особи у формі умислу або необережності до своєї протиправної дії (чи бездіяльності) та її результату.

Умисел – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли ця особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправних діянь (дій чи бездіяльності) та бажає їх настання або ставиться до настання шкідливих наслідків байдуже.

Необережність – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправної поведінки, не бажає їх настання, однак або без достатніх підстав легковажно гадає їх відвернути, або коли особа не передбачає шкідливих наслідків своєї протиправної поведінки, але за обставинами справи повинна була б їх передбачити. У договірних зобов'язаннях необережність виявляється тоді, коли особа бажає виконати вимоги договору, однак не докладає до цього належних зусиль.

Для притягнення до господарської відповідальності підставою є вина як у формі умислу, так і у формі необережності.

протиправних дій суб'єкта господарювання, які порушують права та законні інтереси інших осіб.

Фактична протиправність дій порушника виявляється за таких умов:

- наявність факту господарського правопорушення;
- протиправність дії правопорушника;
- причинний зв'язок між протиправною дією і порушенням;
- вина правопорушника.

Перших три умови складають об'єктивну сторону правопорушення, четверта умова є суб'єктивною стороною.

Наявність шкоди. Наявність факту господарського правопорушення, який супроводжується спричиненням шкоди (або без такої, що буває рідше).

Шкода буває майнова або немайнова. Майнова шкода – це така шкода, яка реалізується для особи у негативних майнових наслідках. Немайнова шкода виникає, наприклад, у випадку приниження честі чи гідності особи (моральна шкода).

Протиправність дії. Саме тоді і виникає відповідальність, коли дія або бездіяльність, вчинені всупереч вимог правової норми чи договору. У випадках, коли договір не містить правил виконання зобов'язань, правопорушення виникає внаслідок невиконання/неналежного виконання норм відповідного законодавчого акту.

Причинний зв'язок як умова відповідальності. Для того, щоб визнати особу відповідальною, наприклад, у цивільно-правовому зобов'язанні, необхідно, щоб

шкода кредитора була результатом саме її дій або бездіяльності. При цьому умовою покладання відповідальності є закономірний і очевидний характер зв'язку між діями чи бездіяльністю боржника і шкодою кредитора. Випадкові наслідки невиконання зобов'язання, які з необхідністю не пов'язані із поведінкою боржника, не можуть слугувати підставами для покладення на боржника відповідальності.

Вина як умова відповідальності. В теорії цивільного права прийнято вважати, що *вина* – це психічне ставлення особи у формі умислу або необережності до своєї протиправної дії (чи бездіяльності) та її результату.

Умисел – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли ця особа передбачає шкідливі наслідки свої протиправних діянь (дій чи бездіяльності) та бажає їх настання або ставить до настання шкідливих наслідків байдуже.

Необережність – таке ставлення особи до своєї протиправної поведінки, коли особа передбачає шкідливі наслідки своєї протиправної поведінки, не бажає їх настання, однак або без достатніх підстав легковажно гадає їх відвернути, або коли особа не передбачає шкідливих наслідків своєї протиправної поведінки, але за обставинами справи повинна була б їх передбачити. У договірних зобов'язаннях необережність виявляється тоді, коли особа бажає виконати вимоги договору, однак не докладає до цього належних зусиль.

Для притягнення до господарської відповідальності підставою є вина як у формі умислу, так і у формі необережності.

2. Санкції як правовий засіб відповідальності. Види і розмір штрафних санкцій

Форми господарсько-правових санкцій (залежно від характеру та спрямованості впливу, механізму реалізації, фактичних підстав застосування):

- відшкодування збитків;
- сплата неустойки;
- конфіскація як вид господарсько-правових санкцій;
- господарсько-адміністративні штрафи;
- оперативно-господарські санкції;
- планово-госпрозрахункові (оціночні) санкції;
- господарсько-організаційні санкції.

У ГК України закріплено лише чотири форми господарсько-правової відповідальності у вигляді видів господарсько-правових санкцій:

відшкодування збитків, штрафних санкцій, оперативно-господарських санкцій, адміністративно-господарських санкцій.

Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта — правопорушника.

Неустойка – господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання (ст.230 ГК).

Види неустойки (штрафних санкцій):

а) за юридичними підставами:

- законна (передбачається в законі);*
- договірна (передбачається в договорі);*
- законно-договірна (передбачається в законі, і розмір її коригується договором в межах, не заборонених законом);*

б) за співвідношенням стягнення неустойки та відшкодування збитків:

- залікова (стягується неустойка, а збитки – в частині, не покритій неустойкою);*
- альтернативна (на вибір кредитора стягується неустойка або відшкодовуються збитки);*
- виключна (стягується лише неустойка, збитки не підлягають відшкодуванню);*
- штрафна (стягується неустойка і повністю відшкодовуються збитки).*

Форми неустойки (штрафних санкцій):

- в процентному відношенні до суми порушеного зобов'язання незалежно від строку прострочення (наприклад, 20% вартості поставленої продукції, що не відповідає вимогам щодо її якості);*
- в процентному відношенні до суми порушеного зобов'язання залежно від строку прострочення (наприклад, 0,1% несплаченої суми за кожний день прострочення);*
- в твердій сумі (застосовується рідко через інфляційні процеси в економіці);*
- в кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).*

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством заходи економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта-боржника (правопорушника), спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника.

Види оперативно-господарських санкцій (ст.236 ГК):

- 1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це — у разі порушення зобов'язання другою стороною;
- 2) відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням;
- 3) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання;
- 4) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Планово-госпрозрахункові санкції – це передбачені чинним законодавством заходи економічного впливу на господарюючого суб'єкта в зв'язку з порушенням ним планових нормативів і планових завдань:

підвищення тарифу (розміру плати) за понадлімітне використання природних ресурсів, електроенергії;

позбавлення пільг (наприклад, податкових) у зв'язку з порушенням умов їх надання;

виключення із звітності даних про продукцію, виготовлену з порушенням ДСТ (державних стандартів), ДБНП (державних будівельних норм та правил);

віднесення на прибуток, що залишається у розпорядженні господарюючого суб'єкта, недонарахованої амортизації у випадках дострокового списання основних фондів (за винятком передбачених законом випадків вимушеного списання).

Адміністративно-господарські штрафи (санкції) — це заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єктом господарювання та ліквідацію його наслідків, що застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування у передбачених законом випадках.

Види адміністративно-господарських санкцій (залежно від характеру спрямування)

- 1) господарсько-організаційні;
- 2) адміністративно-майнові.

Господарсько-організаційні санкції — це передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках.

До них належать:

- обмеження або призупинення діяльності господарюючого суб'єкта до усунення виявлених в його діяльності недоліків (у разі недотримання вимог екологічного законодавства, санітарно-епідеміологічних правил – ст. 246 ГК);
- призупинення дії ліцензії (патенту);
- скасування ліцензій (ст. 21 Закону від 01.06.2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»);
- скасування державної реєстрації (ст. 248 ГК);
- примусова реорганізація (в зв'язку з допущеним суб'єктом підприємницької діяльності – монополістом на ринку певного товару – монополістичного правопорушення – частини 3-5 ст. 40 ГК);
- застосування антидемпінгових заходів (ст. 244 ГК);
- припинення експортно-імпортних операцій (ст. 245 ГК);
- зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання (ст. 243 ГК);
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- примусова ліквідація (у разі скасування державної реєстрації; скасування ліцензій, якщо вся діяльність господарської організації ліцензується; визнання суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом, якщо після погашення його боргів у нього не залишилося майна, необхідного для продовження своєї попередньої діяльності).

Адміністративно-майновими санкціями є передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації — судом) у передбачених законом випадках.

До таких санкцій належать:

- господарсько-адміністративний штраф;
- господарська конфіскація;
- безоплатне вилучення майна з метою його знищення;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів) та ін.

Господарсько-адміністративний штраф – це грошова сума, що сплачується до державного бюджету суб'єктом господарювання – правопорушником у передбачених законом випадках.

Форми господарсько-адміністративного штрафу:

- в процентному або кратному відношенні до суми порушення;
- в певній кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Конфіскація – це безоплатне вилучення в доход бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання – правопорушника у випадках, прямо передбачених законом.

Загалом питанням відповідальності суб'єктів господарювання присвячений Розділ V. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання Господарського кодексу України – статті 216–257, із змістом яких можна ознайомитись за посиланням:

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Адміністративна відповідальність

Питання застосування адміністративно-господарських санкцій врегульовані Глава 27 Адміністративно-господарські санкції Господарського кодексу України (за тим же посиланням).

За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

Види адміністративно-господарських санкцій, умови та порядок їх застосування визначаються цим Кодексом, іншими законодавчими актами. Адміністративно-господарські санкції можуть бути встановлені виключно законами.

Види адміністративно-господарських санкцій:

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції:

вилучення прибутку (доходу);

адміністративно-господарський штраф;

стягнення зборів (обов'язкових платежів);

застосування антидемпінгових заходів;

припинення експортно-імпортних операцій;

застосування індивідуального режиму ліцензування на умовах та в порядку, визначених законом;

зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;

припинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;

обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;

ліквідація суб'єкта господарювання;

інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами.

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік з дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Дія цієї статті Господарського кодексу України не поширюється на штрафні санкції, розмір і порядок стягнення яких визначені Податковим кодексом України, законами України "Про валюту і валютні операції", "Про банки і банківську діяльність", "Про платіжні послуги" та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на податкові та митні органи.

4. Відповідальність за порушення законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку і оподаткування (в окремому файлі)